

КЫРГЫЗ МУЗЫКАСЫНЫН ӨСҮШҮНӨ КОМПОЗИТОР М.РАУХВЕРГЕРДИН ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫНЫН ТААСИРИ

Макалa кыргыз композитору М.Раухвергердин кыргыз маданиятынын өнүгүшүндөгү бий, балет искусствосуна кошкон салымы туурасында айтылат.

Кыргыз элинин эл агартуудагы илимдеги, адабияттагы жана искусстводогу зор жетишкендиктеринин ичинен улуттук музыкалык маданият олуттуу орунду ээлейт.

Кыргызстандын музыкалык маданияты өзүнүн кайталангыс улуттук өзгөчөлүктөрү менен профессионалдык жогорку деңгээлге жетип, музыканын ар түрдүү формалары да байыды. Кыргыз музыкасы – көп тармактуу, көп жанрлуу мазмундуу искусство. Кыргыз музыкасынын гүлдөп-өсүшү республикабыздын музыкалык маданияты менен бирге бүт дүйнөгө таанылды. Кыргыз музыкасы өзүнүн басып өткөн жолунда музыкалык чыгармачылыгында бир обондуулуктан (унисондуктан) ылгый жеке аткаруучулуктан (солорук) азыркы кездеги профессионалдык музыканын татаал, комплекстуу курама формаларынын жогорку деңгээлине чон кадам шилтөөдө. Кыргызстанда аларды жараткан, тараткан белгилүү таланттуу профессионал композиторлор, музыка таануучулар, дирижерлор аткаруучулар бар. Алар бардык көркөм ишмерлер сыяктуу эле коомдун акыл-ой дүнүйөсүн, байлыгын, рухий маданиятын курууда өздөрүнүн салымын кошууда.

Бир тууган боордош элдерибиздин композитордук багыттары менен туташ Кыргызстандын музыкалык маданияты бүткүл улуттук музыкалык маданиятын ар тармактуулугун, ар түрдүүлүгүн түзөт. Кыргыз музыкасынын түзүлүшү менен анын кийинки угуу этаптары даанышман калк чыгарган музыкалык жана поэтикалык фольклорунун баа жеткис байлыгын ишкердүү чыгармачылыктын сыноочулук баамдоонун негизинде, орустун, Батыш Европанын классикалык музыкасынын демократиялык адат-салт, традицияларынын көп улуттуу кыргыз искусствосунун бай тажрыйбаларынын колдонуу шарттарында өткөн.

Музыкалык сахнада аткарылуучу жанрларда, өзгөчө, сөзү жок бий менен аткарылган балетте, аткаруучулардын чыгармачылык фантазиясын азыктандырып турган, эң башкы күч бул – музыка. Ошондуктан сахнада коюлган балет музыкасынын ийгилиги биринчиден композиторго, анын жараткан музыкасына, ритмдерине, композитор тарабынан иштелген музыкалык образдарга байланыштуу болот. Балет - (француз тилинен алынган) бизче которгондо музыканын коштоосунда аткарылуучу бий спектакли. Кыргыздарда абалтан эле бий болгон, аны атагы ааламга тараган “Манас” эпосу жана комуздун коштоосунда аткарылган “Кыргыз бийи”, “Селкинчек”, “Ак чөлмөк”, “Жоолук таштамай” деген оюн бийлер далилдейт. Кыргыз бийинин өнүгүшүнө жана анын дүнүйөлүк аренага белгилүү болушуна музыкалык драма театрынын уюшулушу негизги булак болгон. Музыкалык театрда ал кезде атайын Москвадан мугалимдер, балетмейстерлер, композиторлор чакыртылып, балеттик топту уюштура башташат.

1936-жылы кыргыз филармониясынын алдында балеттик ансамбль түзүлөт. Аны таланттуу балетмейстер Н.С. Холфин жетектеген. Ал кыргыздын ар түрдүү оюн бийлеринин негизинде алгачкы жолу профессионалдуу кыргыз бийлерин жаратууга киришет. Профессионалдык бийлерди жаратууда кыргыздын элдик ырлары турмуш-

шарты, үрп-адаты, улуттук орнаменттер менен кемселдеринин өзгөчөлүгү хореографиялык композицияларды түзүүдө чоң өбөлгө болгон. Бара-бара музыкалуу драма театрынын алдындагы балеттик группа жана филармониянын бий ансамбли аткаруучулук репертуар жагынан ылдам темп менен өнүгө баштайт. Москвадан жардамга келген балетмейстерлер Холфин баш болгон Михайлов, Козлов, Батько, композиторлор В.Власов, В.Фере, М.Раухфергерлер кыргыз музыкасынын өнүгүшүнө эмгек сиңире башташты. Атап айтсак, Кыргыз республикасынын эл артисти Михаил Рафаилович Раухфергер элибиздин профессионалдык музыкасынын өнүгүшүнө зор салымын кошту. Ал Кыргызстанга келгенден кийин элдик обондорду, ырларды жан дили менен берилип үйрөнө баштаган. Кыргыз обондору, композитордун сөзү менен айтканда, кандайдыр бир сыйкырдуу жөнөкөйлүгү, образдарынын жагымдуулугу, эмоционалдык токтоолугу менен өзүнө тартып турган. Ошондуктан өзүнүн көлөмдүү чыгармаларын жазуудан мурда композитор бир канча элдик ырларды фортепианонун коштоосунда ырдоо үчүн иштеп чыккан. Композитордун көркөм каражаттарды издеп жаңыландырууда кыргыз фольклору ага эң бир жеңиштүү таасир берген. Бул болсо композиторго көлөмдүү чыгармаларын жазууга ыңгайлуу чыгармачылык шарт түзгөн. Кыргыз музыкасын өнүктүрүүдө М.Раухфергер элдик ырларды иштеп чыгып фортепиано үчүн аспаптык миниатюраларды жаратуу менен “Кыргыздын бий күүлөрү” атуу симфониялык сюитасын, ошондой эле “Ала-Тоо сүрөттөрү” атуу төрт бөлүмдүү (“Тоодо”, “Чүй каналында”, “Баатырлардын эстелигининин жанында”, “Той”) симфониясын жазган.

1945-жылы улуттук профессионалдык музыкабыздын алтын фондусуна композитор М.Раухфергердин үч көшөгөлүү “Чолпон” атуу балети келип кошулду. Бул балеттин либреттосун О.Сарбагышев менен И.Крамаревский жазышкан. Жасалгасын Я.Штоффер кооздогон. Композитор М.Раухфергердин “Чолпон” балетинин кыргыз сахнасында тартууланышы бий искусствосундагы эң чоң бурулуш болгон. Балеттин негизги мазмуну кыргыз элинин эң эски жомогунан алынган. Окуя жөнөкөй кедейдин кызы Чолпон, эки жаштын бактысына чок салган сыйкырчы Айдайдын ортосундагы күрөш жөнүндө баяндалат. Мындай окуялар орустун классикалык “Ак куу көлү” менен “Уйкудагы сулуу” балеттерин эске салат.

“Чолпон” балети фантастикалык чыгарма болсо дагы өзүнүн эмоционалдык таасири менен чындык турмуштун образын элестетүү аркылуу тарбиялык маанини өз кучагына алат. Балеттеги окуя Нурдин менен Чолпондун чексиз сүйүүлөрү аркылуу өтөт. Эки жаштын турмуштук ал абалы ар кандай. Чолпон карапайым жарды үй-бүлөнүн кызы болсо, Нурдин – кедейлерге үстөмдүк кылуучу таптардын өкүлдөрүнөн чыккан жигит. Эки жаштын сүйүүсүнө чок салган сыйкырчы Айдай ар кандай айла-амалдар менен Нурдиндин Чолпонго болгон сүйүүсүнөн аны алаксытып өз боюна тарткысы келет. Эки жаштын тунук сүйүүсүнө Айдай өңдүү кара ниет зулумдар каргаша болот. Бирок ошентсе да аны эки жаштын тунук махабаты жеңип чыгат. Композитор балеттеги ар бир каармандын мүнөзүнө жараша музыкалык образ таап, окуяны терең классикалык ыкмада чечет. Композитор мында элдик ооз эки фольклорду так өзүндөй кылып пайдаланбастан ага жаңы түр берип кооздоп, улуттук колоритти билгичтик менен сактап терең чыгармачылыкта иштеген.

Бул балет аркылуу кыргыз элинин эркиндиги үчүн болгон үмүтүн байкап, оң каармандардын музыкалык чыгармада чагылдырылган эмоционалдык сезимдерин бий кыймылынын өсүшү аркылуу билебиз. Буга мисал катары балеттеги Нурдин менен Чолпондун аткаруусундагы бийлөөдөгү дуэти, Нурдиндин тайманбас каармандыгын белгилеген вариацияны (латынча *variatio* - өзгөрүү, музыкалык чыгарманын кайта - кайта кайталанышы), же болбосо Чолпондун биричи сүрөттөгү лирикалык бийин

айтсак жетиштүү болот. Композитор мында музыка аркылуу алардын биринчиден, ички дүнүйөсүн ачып көрсөтсө, экинчиден музыкалык стиль жагынан улуттук колоритти элестетип, окуянын жүрүшүнө жана анын чечилишине бий кыймылдары аркылуу өзөк түзгөн. Ошондой эле чыгармада Нурдин менен Чолпондун карама-каршы тиби катарында Темирхандын сөлөкөттүү сарайын жана Айдайдын тунук сүйүүгө болгон зулумдук аракеттерин музыкалык бий аркылуу көз алдыга чагылдыра алабыз.

Композитор бул максаттарды музыкалык тилде чечүүдө орус элинин классикалык композиторлорунун үлгүлөрүн өздөштүргөн. Ал зулумдук мамилелерге туура эквивалент курууга жетишкен. Балеттеги боектор окуянын башынан аягына чейин аны кыймылга келтирүүчү туруктуу күч катарында он жана терс каармандарды бири-биринен айырмалап турат.

Эпизод катары акыркы сценадагы музыкалык вальс эки жаш менен элдин кубанычын бөлүштүрүп, үмүттөрүнүн ишке ашкандыгын бий аркылуу кубатталат. Музыкалык бий өтө толкундуу, ритмдүү, жеңил келип, балеттеги окуянын баштан аяк жүрүшүн бий кыймылдары менен закон ченемдүүлүктө так даана иштелгенин көрөбүз. Композитор балеттин музыкасын өткөрө изденүүчүлүк менен дагы башка композиторлордой эле элдик обон күүлөрдүн данегинен алып жараткан. Автордун андай жаркын музыкалары балеттин түбөлүктүү узак өмүр сүрүшүнө дем берген.

Композитор М.Раухфергердин “Чолпон” балети сахнага чыгары менен эле көрүүчүлөр тарабынан кудум элдик чыгармалардай кабыл алынган. Анын көптөгөн фрагменттери, өзгөчө, “Нурдин менен Айдайдын адажиосу” (“адажио” - итальянча *adagio* - кыргызча балеттеги эң жай лирикалык бий), “Мергенчилердин бийи”, “Сыйкырдуу кыздардын бийи”, “Вальс” үзүндүлөрү көрүүчүлөрдүн купулуна толгон. Андагы жагымдуу музыканын көбү элибиздин классикалык музыканттарынын залкар күүлөрүнүн негизинде жазылган, мисалы, ар кыл талантка бай “Кер өзөн”, “Кыз кербез”, “Кер толгоо”, “Шырылдан” өндүү күүлөрүн угабыз. Сыйкырдуу Айдайдын образы балетте эң татаал орунду ээлейт. Эки жаштын чын сүйүүсүн ажыратууга Айдай көп кырдуу амал кылат. Бүбүсайра Бейшеналиева түзгөн Айдайдын образы бирде мастан кемпир болуп бузуку ишин улантса, бирде Нурдиндин Чолпонго болгон сүйүүсүнө арзыган сулуу кыз түрүнө келип кубулат. Мына ошол көп кырдуу амалды таланттуу бийчи Б. Бейшеналиева ар бир көрүүчүнүн көңүлүндөгүдөй аткарат. Кийин “Чолпон” балетине бир аз оңдоо-түзөтүүлөр киргизилип, киного тартылган. Ошол күндөн баштап “Чолпон” балети сахнадан түшпөй, түбөлүккө жаңы угуучуларды таап, көптөгөн эл сүймөнчүлүгүнө алынууда.

Адабияттар:

1. Койгелдиева Т., Турдумамбетова Ш. Кыргыз музыкасынын тарыхынан. – Фрунзе: Мектеп, 1989.
2. Дюшалиев К. Кыргыз композиторлорунун вокалдык чыгармачылыгы. – Бишкек, 2002.
3. Дүйшалиев К. Кыргыз эл музыкасы. – Бишкек: Шам, 2007.
4. Лузанова Е., Дюшалиев К. Кыргызское народное музыкальное творчество. – Бишкек, 1999.
5. Молдобасанов К. Композиторы Киргизии. -Фрунзе: Кыргызстан, 1982.
6. Мурзабаев А. Алгачкы кадам. – Бишкек: Кербез, 2009.